

venire mœchorum, si fratres suos nec superbus ad poenas venire voluit superbiorum? Et cum frater nollet fratribus in malis se esse conjunctum, quanto minus vult in bonis constituta conjux virum in malis habere separatam? Lege ipsum locum in Evangelio: « Christi est vox pia; crede » Deo¹. » Doles videlicet conjugem mortuam, et putas si eam laudavero, quod meis affatibus consolaberis; discere quod doleas si cum illa non eris. An magis tibi dolendum est, quod a me nondum laudatur, quam mihi quod a te non amatur? Nam utique si amares, cum illa esse post mortem desiderares, quo profecto non eris, si qualis es talis eris. Ama ergo cujus exigis laudem, ne quod mendaciter exigis, juste denegem. *Et alia manu*: Dominus nobis præstet de tua salute gaudere, domine dilectissime et honorabilis frater.

EPISTOLA CCLX².

Domino vere prædicabili ac nimium suspiciendo, omnique laudum genere prosequendo patri AUGUSTINO, AUDAX in Domino salutem.

Audax Augustino flagitans mitti sibi prolixiorum epistolam.

« Habeo gratiam beatitudini tuæ, quod libenter mei sumpseris tentamenta sermonis. Tunc enim bonæ fidei filiis datur audacia, cum paterni fontis imbribus fuerit

¹ Ex Paulino supra in epist. 32. — ² Alias CXXXIX. quæ autem 260 erat, nunc 180.

irrorata. Provocavi itaque te dulcis antistes, non ut prælargi pectoris pusillum libamen acciperem, sed ut ingens divitis ubertim flumen haurirem. Theaurum sapientiæ desideravi, sed minus accepi quam volui, licet minus non debet dici, sed munus, quod oraculum Legis contulerit Augustinus, sacrator justitiæ, instaurator spiritualis gloriæ, dispensator salutis æternæ. Tam tibi mundanus orbis notus est, quam notatus: tam tu ei cognitus, quam probatus. Opto itaque sapientiæ floribus pasci, et vivi fontis haustibus irrigari. Præsta cupienti quod utrique prosit. Potest enim seminudi roboris velamen genitale viridari, si meruerit tuis sensim fluentis augeri. Itaque humilitatis meæ præsentiam spondeo non tam stylo quam voto, si venerabilitatis tuæ scripta pro visu relegero. Divina te clementia tueatur annis innumeris Domine venerabilis.»

Cur mihi fons orbis parvo sermone meavit?

An minus apta suis speravit corda fluentis?

Cum pateat mens omnis, aquis spectetque loquacem

Religionis opem gratos da sensibus imbres,

Expectat quos plena fides Christi de stipite pendens.

EPISTOLA CCLXI¹.

Domino dilectissimo et in Christo prædicando, nimiumque desiderabili fratri AUDACI, AUGUSTINUS in Domino salutem.

Augustinus Audaci excusat occupationes suas, admonens ut vel intendat evolendis ipsius libris, vel præsens audiat ipsum loquentem.

I. BREVEM Epistolam tuam, sed plane vehementem flagitatricem prolixæ Epistolæ meæ, non invitus, imo etiam lætus accepi. Non quod facile sufficerem aviditati, sed quod gratularer charitati tuæ; quia etsi non de idoneo expetis, bonum est tamen quod expetis. Et ad longam quidem Epistolam conscribendam magis mihi otium quam facultas deficit, occupatissimo scilicet ecclesiasticis curis, a quibus pauculæ temporum stillæ vix recreant, vel cogitantem aliquid, vel ea quæ magis urgent et mihi videntur pluribus profutura dictantem, vel reficientem corporis vires nostræ necessarias servituti. Nam verba non desunt, quibus possit multa charta compleri, sed quod a nobis in eadem sermonis prolixitate desideras, ad hoc me idoneum non esse respondeo. Thesaurum enim sapientiæ te desiderasse dixisti, sed minus accepisse quam voluisti, cum ego ex illo thesauro mendicabunda prece quotidianam stipem rogem, vixque impetrem.

II. « Oraculum autem Legis » quomodo sum, de cuius latis atque abditis penetralibus nescio longe plura quam scio, ejusque multiplices sinus opacosque recessus ad-

¹ Alias cxl. quæ autem 261 erat, nunc 209.

ire ac penetrare non valeo sicut volo, et me non aliud quam minus dignum esse cognosco? « Porro sacrator justitiæ » quis ego, cui me sacratum esse permagnum est? Jamvero quod « Instauratorem spiritualis gloriæ » me appellas, da veniam, multum cui loquaris ignoras. Ipse quippe adhuc in hac gloria sic instauror, ut de die in diem non solum quantum accedam, sed utrum omnino aliquid accedam, latere me fatear. « Dispensator plane » salutis æternæ¹, cum cæteris innumerabilibus conservis meis sum. Quod si volens facio, mercedem habeo: si autem invitus, tantum dispensatio mihi credita est: neque enim esse salutis illius dispensatorem per verbum ac sacramentum, jam hoc est etiam esse participem. Nam si per bonos non dispensaretur, non recte Apostolus diceret: « Imitatores mei estote sicut et ego Christi². » Rursus si per malos non dispensaretur, non de quibusdam Dominus diceret: « Quæ dicunt, facite: quæ autem faciunt, facere nolite: dicunt enim, et non faciunt³. » Multi ergo dispensatores sunt, per quorum ministerium pervenitur ad æternam salutem⁴. Sed quæritur inter dispensatores ut fidelis quis inveniatur; et inter ipsos fideles, in quorum me numero ille qui non fallitur computet, aliusest sic, alius autem sic⁵; sicut unicuique Deus partitus est mensuram fidei⁶.

III. Itaque, frater charissime atque dulcissime, pascat te Dominus potius sapientiæ floribus, et vivi fontis haustibus irriget. Si quid autem per operulam meam religiosissimo studio tuo conferri posse arbitraris, quia et capacem te esse intelligo, et avidum sentio, magis in alia nostra opuscula, quæ multis voluminibus comprehenduntur, tibi animus intendendus est, quam per Epistolas aliquid

¹ 1 Cor. v, 19. — ² Id. iv, 16. — ³ Matth. xxiii, 3. — ⁴ 1 Cor. iv, 2. — ⁵ Id. vii, 7. — ⁶ Rom. xii, 3.

sperandum, quod tuum desiderium possit explere. Aut certe in præsentia sume quod potero, quam te puto tuam nobis ideo non exhibere, quia non vis. Quid enim magnum est adjuvante Domino, ut homo liber a cujusquam loci munere venias ad nos, sive nobiscum diu futurus, sive peracto saltem pauxillo temporis rediturus?

IV. Ecce pene factum est, quod in quinque versuum tuorum tertio posuisti, ut magis loquacem quam eloquentem haberes Epistolam meam. Quod autem in quinto atque ultimo versu septem pedes sunt, nescio utrum numerus tuum fefellit auditum, an experiri voluisti, utrum ego adhuc ista dijudicare meminerim, quæ forte jam oblitus sunt, qui talium aliquando studiosi postea plurimum in ecclesiasticis litteris profecerunt.

V. Psalterium a sancto Hieronymo translatum ex Hebræo non habeo. Nos autem non interpretati sumus, sed codicum latinorum nonnullas mendositates ex græcis exemplaribus emendavimus. Unde fortassis fecerimus aliquid commodius quam erat, non tamen tale quale esse debebat. Nam etiam nunc, quæ forte nos tunc præterierunt, si legentes moverint, collatis codicibus emendamus. Ita illud quod perfectum est, tecum nos quoque requirimus.

EPISTOLA CCLXII¹.

Dominae religiosissimæ filiaE ECCLESIAE AUGUSTINUS in Domino salutem.

Augustinus Ecclesiae, quæ nesciente viro suo, bona sua in eleemosynam distribuerat, et vidualem habitum induerat, correctionem adhibet quam acerrimam, injungens ut super his faciat satis viro suo.

I. LECTIS litteris reverentiæ tuæ, et earum perlatore interrogato quæ interroganda restabant, vehementer dolui, sic te voluisse agere cum marito ut ædificium continentiaE, quod in eo jam construi cœperat, amissa perseverantia in adulterii ruinam miserabiliter laberetur. Cum enim lugendus esset, si post continentiam votam Deo, jamque actu ipso moribusque susceptam reverteretur ad conjugis carnem: quanto magis nunc demersus in interitum profundiorum lugendus est, qui tam abrupta dissolutione mœchatur, iratus tibi, perniciosus sibi, tanquam in te acerbius sæviat, si ipse pereat? Hoc autem tantum mali accidit, dum tu ejus animum non qua debuisti moderatione tractasti: quia etsi carnali consortio jam ex consensu vobis non miscebamini, in cæteris tamen rebus conjugali obsequio viro tuo mulier servire debuisti, præsertim cum ambo essetis membra corporis Christi. Et utique si maritum infidelem fidelis habuisses, agere te conversatione subdita oportuit, ut eum Domino lucrare-
ris, sicut Apostoli monuerunt².

¹ Alias CXCIX. quæ autem 262 erat, nunc 229. — ² 1 Cor. VII, 1.

II. Omitto enim quod ipsam continentiam, illo nondum volente, non secundum sanam doctrinam te suscepisse cognovi. Neque enim corporis tui debito fraudandus fuit, prius quam ad illud bonum quod superat pudicitiam conjugalem tuæ voluntati voluntas quoque ejus accederet: nisi forte non legeras nec audieras, vel non attenderas, Apostolum dicentem: « Bonum est ho-
» mini mulierem non tangere: propter fornicationes au-
» tem unusquisque uxorem suam habeat, et unaquæque
» suum virum habeat. Uxori vir debitum reddat, similiter
» autem et uxor viro. Uxor non habet potestatem corpo-
» ris sui, sed vir: similiter autem et vir non habet potes-
» tatem corporis sui, sed mulier; nolite fraudare invicem,
» nisi ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi; et ite-
» rum ad idipsum estote, ne vos tentet Satanas propter
» intemperantiam vestram¹. » Secundum hæc verba apostolica, etiamsi se ipse continere voluisset, et tu noluisses, debitum tibi reddere cogeretur, et illi Deus imputaret continentiam, si non suæ, sed tuæ cedens infirmitati, ne in adulterii damnabile flagitium caderes, maritalem tibi concubitus non negaret; quanto magis te quam magis subjectam esse decuerat, ne ipse quoque in adulterium diabolica tentatione traheretur, in reddendo hujusmodi debito voluntati ejus obtemperare convenerat, cum tibi voluntatem continendi acceptaret Deus, quia propter canon faceres ne periret maritus?

III. Sed hoc, ut dixi, omitto, quoniam postea tibi nolenti sibi ad reddenda conjugalia debita consentire, ad eadem continentiae pacta ipse consensit, et tecum continentissime diu vixit, suoque consensu a peccato illo, quo ei debitum carnis negabas, ipse te absolvit. Non ergo jam in tua causa ista vertitur quaestio, utrum

¹ 1. Cor. VII, 1.

redire debeas ad concubitus viri. Quod enim Deo pari consensu ambo voveratis, perseveranter usque in finem reddere ambo debuistis: a quo proposito si lapsus est ille, tu saltem constantissime persevera. Quod te non exhortarer, nisi quia tibi ad hoc ipse consenserat. Nam si nunquam tenuisses ejus assensum, numerus te nullus defendisset annorum, sed post quantumlibet tempus me consulisses, nihil tibi aliud responderem, nisi quod ait Apostolus: « Uxor non habet potestatem corporis » sui, sed vir¹. » De qua potestate sic tibi jam permiserat continentiam, ut eam tecum et ipse susceperet.

IV. Sed illud est quod minus te observasse contristor, quia tanto humiliter et obedientius ei obsequi in domestica conversatione debuisti, quanto ille religiosius tibi rem tam magnam etiam imitando concesserat. Non enim quia pariter temperabatis a commixtione carnali, ideo tuus maritus esse destiterat; imo vero tanto sanctius inter vos conjuges manebatis, quanto sanctiora concorditer placita servabatis. Nihil ergo de tua veste, nihil de tuo auro vel argento, vel quacumque pecunia, aut rebus ullis terrenis tuis sine arbitrio ejus facere debuisti, ne scandalizares hominem, qui Deo tecum majora voverat; et ab eo quod de tua carne licita potestate posset exigere, continenter abstinerat.

V. Denique factum est ut vinculum continentiae, quo se dilectus ille innexerat, contemptus abrumperet, et iratus tibi non parceret sibi. Sicut enim mihi retulit perlator epistolæ tuæ, cum cognovisset quod omnia vel pene omnia, quæ habebas, nescio quibus duobus transeuntibus monachis tanquam pauperibus eroganda donaveris; tunc ille detestans eos tecum, et non Dei servos, sed domus alienæ penetratores et tuos captivatores et

¹ 1. Cor. VII, 4.

depredatores putans, tam sanctam sarcinam, quam tecum subierat, indignatus abjecit. Infirmus enim erat, et ideo tibi, quæ in communi proposito fortior videbaris, non erat præsumptione turbandus, sed dilectione portandus: quia etiamsi ad ipsas eleemosynas largius faciendas forte pigrius movebatur, posset et ista condiscere, si tuis inopinatis non feriretur expensis, sed expectatis invitaretur obsequiis; ut etiam hoc quod temere sola fecisti, multo consultius dilectione concordi, multoque ordinatius et honestius ambo faceretis; nec blasphemarentur servi Dei, si tamen hoc fuerunt, qui marito absente atque nesciente, ab ignota muliere et ab aliena uxore tanta sumpserunt; et laudaretur Deus in operibus vestris, quorum esset tam fida societas, ut a vobis communiter teneretur, non solum summa castitas, verumetiam gloriosa paupertas.

VI. Nunc autem inconsiderata festinatione attende quid feceris. Ut enim de illis monachis, a quibus te ipse non ædificatam, sed spoliatam esse conqueritur, ego bene sentiam; nec homini præ ira turbatum oculum habenti, contra Dei fortasse famulos facile consentiam; numquid tantum bonum est, quod pauperum carnem largioribus eleemosynis refecisti, quantum malum est, quod viri tui mentem a tam bono proposito subruisti? An cujusquam tibi temporalis salus charior esse debuerat, quam hujus æterna? Nonne si ampliorem misericordiam cogitans, ideo pauperibus res tuas erogare differres, ne scandalizatus maritus tuus Deo periret, uberiores tibi Deus eleemosynas imputaret? Proinde si recolis quid acquisiveras, quando lucrata fueras virum tuum, ut tecum Christo sanctiore castitate serviret; intellige per illas eleemosynas tuas, quibus cor ejus eversum est, quanto graviore damno percussa fueris, quam sunt illa

lucra, quæ coelestia cogitabas. Si enim habet ibi magnum locum panis fractus esurienti, quantum locum ibi credenda est habere misericordia, qua homo eripitur diabolo, tanquam leoni rugienti, et quem devoret inquirenti?

VII. Neque hoc ita dicimus, ut si quisquam scandalizatus fuerit de bonis operibus nostris, ab eis desistendum putemus; sed alia causa est alienarum, alia necessariorum in societate aliqua personarum; alia fidelis, alia infidelis; alia parentum ergo filios, alia filiorum erga parentes; alia postremo ea, quæ in his rebus vel maxime intuenda est viri et uxoris, ubi mulierem conjugatam non licet dicere: Facio quod volo de meo; cum et ipsa non sit sua, sed capitis sui, hoc est, viri sui. Nam sic quædam, ut commemorat apostolus Petrus, mulieres sanctæ quæ in Deum sperabant, ornabant se, subjectæ suis viris¹, sicut Sara obsequebatur Abraham dominum eum vocans, « Cujus, inquit, factæ estis filiæ², » cum ad Christianas, non ad Judæas foeminas loqueretur.

VIII. Quid autem mirum, si pater communem filium nolebat hujus vitæ sustentaculis a matre nudari, ignorans quid sectaturus esset, cum in ætate grandiuscula esse cœpisset, utrum monachi professionem, an ecclesiasticum ministerium, an conjugalis necessitudinis vinculum? Quamvis enim ad meliora excitandi et erudiendi sint filii sanctorum, unusquisque tamen proprium donum habet a Deo, alius sic, alius autem sic³. Nisi forte talia prospiciens et præcavens reprehendendus est pater, cum beatus Apostolus dicat, « Quisquis autem suis et maxime » domesticis non providet, fidem denegat et est infideli » deterior⁴. » Cum vero de faciendis ipsis eleemosynis

¹ 1 Petr. III, 5, 6. — ² Gen. XVIII, 2. — ³ 1 Cor. VII, 9. —

⁴ 2 Tim. V, 8.

loqueretur, ait: « Non ut aliis refectio sit, vobis autem » angustia¹. » Pariter ergo consilium de omnibus haberetis, pariter moderaremini quid thesaurizandum esset in cœlo, quid ad vitæ hujus sufficientiam vobis et vestris vestroque filio relinquendum, ne aliis esset refectio, vobis autem angustia. Et in his disponendis atque faciendis, si quid tibi forte melius videretur, suggereres viro reverenter, ejusdemque auctoritatem tanquam tui capitis sequeris obedienter; ut omnes qui sanum sapiunt, ad quos posset hoc bonum vestrum fama perferre, de domus vestræ fructu ac pace gauderent, et adversarius revereretur nihil habens de vobis dicere pravi.

IX. Porro si de faciendis elemosynis et in pauperes impendendis rebus tuis, de quo bono opere et magno tam evidentiâ præcepta sunt Domini, cum viro tuo fideli et tecum sancta continentiae pacta servante consilium communicare deberes, ejusdemque non spernere voluntatem; quanto magis de habitu atque vestitu nihil tibi præter ejus arbitrium mutandum vel usurpandum fuit, unde nihil divinitus legimus imperatum? Scriptum est quidem, mulieres esse debere in habitu ornato²; auri-que circumpositio, et intortio crinium, et cætera hujusmodi quæ vel ad inanem pompam vel ad illecebram formæ adhiberi solent, merito reprehensa sunt. Sed est quidam pro modulo personæ habitus matronalis a viduali veste distinctus, qui potest fidelibus conjugatis salva religionis observantia convenire. Hunc te maritus si deponere noluit, ne te velut viduam illo vivente jactares, puto quia non fuerat in hac re usque ad dissensionis scandalum perducendus, magis inobedientiæ malo, quam ullius abstinentiæ bono. Quid enim est absurdius, quam mulierem de humili veste viro superbire, cui te potius

¹ 2 Cor. viii, 13. — ² 1 Tim. ii, 9.

expediret obtemperare candidis moribus, quam nigellis vestibus repugnare? Quia etsi te indumentum monachæ delectabat, etiam hoc gratius posset marito observato exoratoque sumi, quam illo inconsulto contemptoque præsumi. Quod si omnino non sineret, quid tuo proposito deperiret? Absit ut hinc displiceret Deo, quod conjugate tuo nondum defuncto, non indueris sicut Anna, sed sicut Susanna.

X. Neque enim et ille, qui tecum jam coeperat custodire tam magnum continentiae bonum, etiamsi conjugale non viduale voluisset ut acciperes indumentum, ad indecentem quoque te compulisset ornatum: quo et si aliqua dura conditione cogereris, posses habere in superbo cultu cor humile. Nempe apud patres, Esther illa regina Deum timens, Deum colens, Deo subdita, marito regi alienigenæ non eundem secum colenti Deum, tamen subjecta serviebat; quæ cum in extremo periculo, non suo tantum, sed etiam gentis suæ, qui tunc erat populus Dei, Domino prosterneretur orando, in ipsa oratione sua dixit, ita sibi esse ornatum regium, sicut pannum menstrualementem¹; et ita orantem confestim exaudivit, qui cordis inspector eam verum dicere scivit. Et utique maritum habebat multarum mulierum virum, et deorum alienorum falsorumque cultorem. Tu autem si et ille in proposito, quod tecum susceperat, perduraret, nec a te offensus in flagitium corruisset, maritum habebas non solum fidelem, et verum Deum tecum colentem, sed etiam continentem; qui procul dubio propositi vestri non immemor, etsi ad conjugalia te cogeret indumenta, ad superba tamen ornamenta non cogeret.

XI. Hæc tibi scripsi, quoniam me consulendum putasti, non ut tuum rectum institutum sermone meo fran-

¹ Esther. xiv, 16.

gerem, sed quod te inordinate et incaute agente, viri tui factum¹ dolerem. De cujus reparatione debes vehementissime cogitare, si vere ad Christum vis pertinere. Indue itaque humilitatem mentis, et ut te Deus conservet perseverantem, noli maritum contemnere pereuntem. Funde pro illo pias et assiduas orationes, sacrifica lacrymas tanquam vulnerati sanguinem cordis. Et scribe ad eum satisfactionem, petens veniam, quia in eum peccasti, quod præter ejus consilium et voluntatem de rebus tuis fecisti, quod faciendum putasti, non ut te poeniteat tribuisse pauperibus, sed eum tui boni operis participem et moderatorem habere noluisse. Promitte de cætero in adiutorio Domini, si et illum suæ turpitudinis poenituerit, et continentiam quam deseruit repetiverit, te illi, sicut decet, in omnibus servituram, ne forte, ut ait Apostolus, det illi Deus poenitentiam, et respiscat de diaboli laqueis², a quo captivus tenetur secundum ipsius voluntatem. Filium autem vestrum, quoniam de legitimis eum et honestis nuptiis suscepistis, magis in patris quam in tua esse potestate quis nesciat? Et ideo ei negari non potest, ubicumque illum esse cognoverit, et jure poposcerit: ac per hoc ut secundum tuam voluntatem in Dei possit nutriri et erudiri sapientia, necessaria est illi etiam vestra concordia.

¹ Forte fractum, scilicet rectum institutum viri. — ² 2 Tim. II, 26.

EPISTOLA CCLXIII¹.

Dominae religiosissimæ et sanctæ filiæ Sapidæ Augustinus in Domino salutem.

Augustinus Sapidæ virgini renuntiat se accepisse tunicam ipsius manibus contextam fratri, quem ipsa mortuum lugebat, jamque eam, quod Sapida præberi sibi solatium expetierat, induisse; cæterum adhortans ad uberiores verioresque consolationem usurpandam ex Scripturarum divinarum fide.

I. ACCEPI quod de justis et piis laboribus manuum tuarum me accipere voluisti, ne te gravius contristarem, quam potius consolandam viderem; præsertim quia hoc ipsum tuum non parvum deputasti esse solatium, si eam, quam germano tuo sancto Dei ministro feceras tunicam ego induerer; cum jam a terra morientium recedens nullis rebus corruptibilibus indigeret. Feci ergo quod desiderasti, et quaecumque hoc existimaveris, vel quantulumcumque solatium, tuo erga fratrem pectori non negavi. Missam abs te tunicam accepi, et quando hæc ad te scripsi, ea me vestire jam cœperam. Bono animo esto; sed multo melioribus, multoque majoribus consolationibus utere, ut nubilum tui cordis humana infirmitate contractum, serenetur auctoritate divina. Et perseveranter ita vive, ut cum fratre vivas, quoniam sic mortuus est tuus frater, ut vivat.

II. Est quidem materies lacrymarum, quod germa-

¹ Alias cccviii. quæ autem 263 erat, nunc 230.